

1464. december 8-án Miklós erdélyi püspök gyalui várából a következő levelet intézte László nagyszebeni polgármesterhez:

„Circumspecti amici nobis sincere dilecti. Petimus vestras amicitias confidenter, quatenus thabulam in civitate vestra ecclesiae nostrae Albensis reformatam cause nostrae amicitiae ac amplioris complacentiae per unum currum vestrum ad festum nativitatis domini proxime venturum velitis Albam transmittere, ut ad praedictum festum thabula praefata valeat locari ad locum suum. In quo nobis rem facitis maxime gratam et nos vobis complacere non recusamus. Scripta in castro nostro Gyalo in festo conceptionis beatae Mariae virginis, anno domini millesimo quadringentesimo LX^{mo} quarto.

Nicolaus episcopus
ecclesiae Transsilvaniae.”

Címzés a hátoldalon: „Circumspecto Ladislado magistro civium ac iuratis civibus civitatis Cibiniensis, amicis nobis in Christo sincere dilectis.”¹

A rövid levél több szempontból egyedülálló érdekességű. Mindenekelőtt ez a legkorábbi teljesen egyértelmű hazai adat egy oltár vagy táblakép restaurálására. A „reformare” szóról szóra újjáalakítást jelent. E kifejezésbe beleérthető a javítás csakúgy mint az átalakítás (részleges vagy teljes újrafestés, újrafaragás). Olyan tevékenységekről van mindenesetre szó, amelyek ma akár bővebben, akár szűkebben értelmezve a restaurálás fogalmába sorolhatók be. Az erdélyi püspök levele egyébként nemcsak az egykorú Magyarországon, hanem tágabb földrajzi környezetben is ritkaságszámba megy. Jellemző, hogy Michael Pacher remekének, a St. Wolfgang-i oltárnak 1969–1976 között rendkívüli gondossággal végzett, korszerű restaurálása után 1981-ben közzétett, részletes és kitűnő feldolgozásában sem sikerült közvetlen adatot találni a szóban forgó templomot 1514-ben sújtó tűzvész következtében joggal feltételezhető oltárrestaurálásra. A Pacher oltár javítására közvetlenül vonatkozó legrégebb írásos forrás 1786-ból való.² Az általam ismert legkorábbi hazai restaurálási adatot a szépehelyi Szent Mihály oltár későbbi oromzatának felirata tartalmazza: 1634.³ Az 1464-i levél írását az a sürgősség indokolhatta, hogy Miklós püspök a szóban forgó műalkotást a levél keltezését három hétre követő karácsonykor már székesegyházában eredeti helyén akarta felállítani. E sajátos körülmény nélkül a levél aligha született volna meg. Sajnos az ábrázolás és a székesegyházban levő oltárhely megnevezése a levélből hiányzik. Így nem állapítható meg, hogy a dóm 32 oltára közül melyikhez tartozott a helyreállított „thabula”.⁴

Mivel a püspök Szebenbe küldte a „reformálásra” szoruló oltárt vagy táblaképet, nagyon valószínű, hogy az eredetileg Erdély e legfontosabb szász központjában is készült. A szebeni festőkről, akik tudvalevőleg faragással is foglalkoztak, és céhükről csak a századfordulótól és a 16. század elejétől sokasodnak meg az egykorú források tudósításai. A 15. század közepén Szebenben csak egy festő ismert, az a Rozsnyai János (Johannes de Rosenau), aki felirata szerint 1445-ben festette a nagyszebeni plébániatemplom északi szentélyfalát díszítő, Keresztrefeszítést ábrázoló nagyszabású falfestményét. Lehetséges, hogy az a János festő (Johannes pictor), akinek a templom cintermében vagy közvetlen a mellett álló házáról 1449-ben szó esik, azonos Rozsnyaival. Ezt valószínűsíti a háznak a város központja egyik legelőkelőbb, az iskolával is szomszédos egyházi területén való elhelyezkedése.⁵ Mivel a gyulafehérvári „thabula” már 1464-ben valamiféle javításra vagy változtatásra szorult, legalább húsz-

harminc évvel, de esetleg még előbb készülhetett, tehát a feltehetően szebeni oltárművészetnek 1430–1440 körüli, vagyis műfajának egyik aránylag korai alkotása lehetett.

Külön kérdés a „thabula” szó jelentése. Ez megfelel a német „Tafel” szónak, amely e korban általában faragott és festett oltárt jelent (szárnyasoltár, triptichon jobbra oromzattal is ellátva). A Pacher oltár helyreállításának feldolgozásában Norbert Wibiral a művésszel kötött szerződés (1471) és egyéb adatok alapján részletesen elemzi a tabula szó különböző jelentéseinek lehetőségeit.⁶ Ilyen festett oltárnak tartható a Bodó Gergely budai várnagy által 1452-ben Teginger Miklós pozsonyi festőnél megrendelt tabula, amelynek oromzatát a festő még magánál visszatartotta. Bodó másik oltára viszont valószínűleg faszobrokkal ékes lehetett, mivel az ábrázolásokat az oklevél „ymago” szóval jelöli.⁷ Ugyane latin szóval írja le Mihály esztergomi vikárius 1478-ban a Plath Miklós besztercebányai polgár által alapított és a helybeli plébániatemplom északnyugati oldalához épített Borbála kápolna főoltárának szekrényében levő Mária, Jeromos és Borbála szobrokat. A megfogalmazás: „Imagines beate Marie virginis ac sanctorum Ieronimi et Barbare in Tabula lignea dicti maioris altaris habitas” világosan bizonyítja, hogy a szöveg a „Tabula” szót oltárápítmény, oltárszekrény értelmében használja. Hasonlóan fogalmaz Mihály vikárius 1491-ben ugyancsak a Borbála kápolnáknak adott búcsúlevélben, amely az oltáron levő három megnevezett szoborról kifejezetten megmondja, hogy fából készültek.⁸ Szintén oltárként értelmezhető a Cromer Ágostonné 1475-i végrendeletében szereplő „toffel”, amelynek költségeire Márta asszony 32 arany forintot hagyományoz. Az oltárt a férje által a kassai dóm déli oldalán emelt új kápolnába szánja. Szeredi Mihály a helybeli templom északi oldalához építendő Szent Mihály kápolna oltárára helyezendő „tabula” emelésére 25 forintot hagy 1494-ben.⁹

A „tabula” szó azonban táblaképet is jelenthetett. Hangácsi Mihály 1500-ban Bács városában kelt végrendeletében írja, hogy 100 forintot hagyományoz a saájóvárosi ferences kolostornak. Meghagyja, hogy a barátok az összegből „faciant laborare vnam tabulam ad altare Magnum.”¹⁰ A Hunyad megyei Folti László 1527-ben így végrendelezik: „Conuenimus ad vnam Tabulam committo Ambrosio Seruitori de parualibus dictis faciet laborare.” Az „apróságok” feltehetően csak valami kisebb oltár, triptichon vagy táblakép elkészítésére lehettek elegendők.¹¹

A gyulafehérvári „thabula” ezek szerint oltárnak is, táblaképnek is értelmezhető. Amennyiben az első, akkor mindenesetre kisebb szárnyasoltár, triptichon jöhet számításba, hiszen a püspök a szállításhoz csak egy szekeret kér. A türingiai Neustadt hét méter magas oltárát az idősebb Lucas Cranach wittenbergi műhelyéből három szekér szállította rendeltetési helyére.¹² Ebből következik, hogy az egy szekérre feltehető gyulafehérvári oltár kisebb méretű lehetett. — Megvan azonban a lehetősége a táblaképnek is. A méret mellett koraisága is erre vall. Radocsay Dénes írja, hogy a sima oltárlapra helyezett festmény tartható a későbbi gazdag szobrászati és festészeti alkotásokkal díszes szárnyasoltár-típus egyik őséne.¹³ A Magyar Nemzeti Galéria kiállításán szereplő, Szent Márton miséjét megjelenítő és 1490 körüli időből származó festmény ábrázolása nemcsak híven mutatja ezt az elrendezést, hanem azt is bizonyítja, hogy még a századforduló táján is élt az oltárnak a menzára helyezett egyetlen táblaképpel való megoldása.¹⁴

A 15–16. század folyamán — ha főként az ország középső részén hiányosan is — de a későbbi török hódoltságon kívül levő területeken elég világosan megállapíthatók az oltárművészet jelentősebb központjai. Radocsay két alapvető munkája e tekintetben részletes történeti összefoglalást adott.¹⁵ A korábbi korszakban Buda, Pozsony, Kassa, Kolozsvár emelkednek ki a ezekhez most már Nagyszeben is bizvást hozzácsatolható. A későbbiekben ezek mellé sorakoznak Sopron, Győr, Lőcse, Bártfa, Selmecebánya s Erdélyben Brassó, Medgyes, Segesvár. Az előadottak arra utalnak, hogy a városi oltárkészítő céheket a megrendelők nemcsak

új művek elkészítésére, hanem régebbiek „reformálására”, javítására, helyreállítására is igénybe vehették és igénybe is vették. E szempontból főként az említett, e téren főszerepet játszó városok céhei jöhettek tekintetbe – amint Miklós püspök leveléből kitűnik – már a 15. század közepétől kezdve. 1498-ban Hans Kranfelder pozsonyi polgár Margit nevű felesége Hans Kribl nevű festőt megbízta, hogy a Szent Lőrinc temetőben „an dem gemalten Jungsten gericht sol er doran pessern wo dann das Wetter doran schaden thon hat.”¹⁶ A pozsonyi és a gyulafehérvári közel egykorú írott források vallomása egybecseng. Elszigeteltségük ellenére is elfogadható kiindulást nyújtanak a fenti következtetések számára.

JEGYZETEK

1. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI. Bukarest, 1981. 206–207. (3411. szám)

2. KOLLER, M.—WIBIRAL, N.: Der Pacher-Altar in St. Wolfgang. Untersuchung, Konservierung und Restaurierung. 1969–1976. Wien–Köln–Graz, 1981. 24–25, 32–38. A biztosra vehető 1514 utáni helyreállítás közvetett hírére a mondsee-i kolostor 1627-i feljegyzése örökíti meg. Uo. 25.

3. RADOCSAY D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest, 1955. 436. Egyébként a hazai anyagban is előfordul, hogy korábbi gótikus ol-tárkép még a 15. század vége felé átfestenek.

4. ENTZ G.: A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958. 201–205.

5. Urkundenbuch. V. Bukarest, 1975. 280–281 (2684. szám).

6. Koller–Wibiral i. m. 25–26. A német nyelvű szerződés teljes szövegét l. 79–80.

7. HOFFMANN E.: Pozsony a középkorban. Kecskemét, 1938. 19–20.

8. ENTZ, G.: Neuere Beiträge zur spätgotischen Holzplastik in mittelalterlichen Ungarn. Acta Historiae Artium. 1972. 255.

9. MAROSI E.: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. Művészettört. Ért. 1969. 35 és 44. – Szeredi Mihály végrendelete: „vna tabula super aram erigen-da” D120760.

10. ENTZ G.: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. Művészettört. Értesítő 1953. 173.

11. Magyar Nemzeti Múzeum Törzssanyaga. 32.

12. Koller–Wibiral i. m. 206., 208.

13. Radocsay i. m. 44.

14. Ungarische Nationalgalerie. Alte Sammlung. Budapest, 1984. 66.

15. Radocsay i. m. és uő: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest, 1967.

16. Hoffmann i. m. 18–19. és 44–45.

Géza Entz: Die ersten Angaben über die Restaurierung im mittelalterlichen Ungarn

Nikolaus, Bischof von Siebenbürgen wandte sich am 8. Dezember 1464 in einem Brief an Ladislaus, den Stadtrichter von Hermannstadt mit der Bitte, die wiederhergestellte Altartafel (thabulum reformatam) der Kathedrale von Weißenburg ihm zurückzuschicken, damit diese bis Weihnachten wieder aufgestellt werden konnte. Die „thabula”, die im Jahr 1464 bereits repariert werden mußte, entstand wohl um 1430–1440. Aus dem gleichaltrigen Quellen geht eindeutig hervor, daß „thabula” im allgemeinen Alter, in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts hauptsächlich Tafelbild bedeutete. Die betreffende „thabula” aus Weißenburg dürfte entweder ein kleineres Altarbild (sie fand in einem Bauernkarren Platz) oder ein Tafelbild von jener Art gewesen sein, wie sie in der Ausstellung der Ungarischen Nationalgalerie durch das Altarbild der „Messe des heiligen Martin” aus den Jahren um 1490 vertreten ist. Der Brief des Bischofs Nikolaus ist ein früher und sowohl in Ungarn als auch in seiner Umgebung seltener aber eindeutiger Beweis dafür, daß die „Reformierung”, also Ausbesserung der Werke der Altarkunst bereits um die Mitte des 15. Jahrhunderts vorkam. In den Zunftwerkstätten der bedeutenderen Städte wurden Altäre und Tafelbilder nicht nur hergestellt sondern auch repariert oder umgestaltet.

